

Джоошбекова А.Р.

КЫРГЫЗСТАНДЫН ТҮШТҮГҮНДӨГҮ КЫРГЫЗДАРДЫН РЫНОКТУК ШАРТТАРДА ИШТӨӨГӨ ЫҢГАЙЛАШУУ АРАКЕТТЕРИ

Джоошбекова А.Р.

АДАПТИВНАЯ СТРАТЕГИЯ В СФЕРЕ ЗАНЯТОСТИ КЫРГЫЗОВ ЮГА КЫРГЫЗСТАНА ПРИ НОВЫХ РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ

A.R. Dzhooshebekova

ADAPTIVE STRATEGY IN THE FIELD OF EMPLOYMENT OF THE KYRGYZ PEOPLE IN SOUTHERN KYRGYZSTAN UNDER THE NEW MARKET CONDITIONS

УДК: 39 316. Э 67

Макалада Кыргызстандын түштүк облустарындагы кыргыздардын жумушсуздук маселелери жана рынок шарттарына ыңгайлашуу жүрүмдөрү каралды. Транзиттик мезгилде Кыргызстандын түштүгүндөгү бардык облустарда жумушсуздардын саны көбөйдү. Рынок экономикасына ыңгайлашууда жумушсуздукка биринчилерден кыбылгандарга – аялдар жана жаштар кирет. Айылдагы аялдар өзгөрүүлөр учурунда шаардык аялдарга караганда көбүрөөк кыйынчылыкка туш болушту. Буга чарбалык түйшүктөрдөн башка балдар бакчаларынын жабылышы, айылдагы тейлөөнүн начарлашы, же такыр эле жоюлушу да себеп болду. Жумушсуздардын көпчүлүгү республиканын борбор шаарына жана Чүй өрөөнүнө багытталган. Түштүк облустарда табигый өсүүнүн бийиктиги ал жакта жумушсуз жаштардын санынын көптүгүн аныктайт. Эгемендиктин шартындагы радикалдуу экономикалык реформалардын жүрүшүндөгү кыйынчылык мезгилде айыл жергесиндеги калктын көбү элдик салттуу билимдерге, ата-бабалары жүргүзгөн чарбага жана кол өнөрчүлүккө кайрыла баштаган. Кыргызстандын түштүгүндөгү техниканын жана каражаттардын жетишсиздиги чарбанын архаизациясына алып келди. Чарбанын жана кол өнөрчүлүктүн көпчүлүк түрлөрү жаңы экономикалык шартта кайра жандандырылып, салттуу кийим, тамак-аш жана башка өнүмдөрдү өндүрүү ишканалары катары иштей баштады.

Негизги сөздөр: жумушсуздар, иш менен камсыз болуу, демографиялык группалар, ыңгайлашуу, миграция, миграциянын себептери, миграциянын мотивдери.

В статье рассматриваются проблемы безработицы и занятости кыргызов южных областей Кыргызстана и процесс их адаптации к рыночным условиям. Во всех южных областях республики в транзитный период заметны скачки в росте численности безработных. Безработными, в первую очередь, становятся наименее приспособленные к условиям рыночной экономики лица, в частности, женщины и молодые. Женщины в сельской местности юга Кыргызстана в двойне подвержены тяготам трансформационного периода по сравнению с жительницами городов, в первую очередь, увеличение семейных обязанностей, потому что резко снизилось, а местами прекратились услуги детских садов и яслей, сфер бытового обслуживания. Большое число высвобожденных работников приходится на столицу республики и Чуйскую область. Большое количество незанятого населения в южных областях является типичным для структуры незанятого населения республики и истори-

чески связано с высоким естественным приростом. В тяжелых экономических условиях после радикальных реформ в условиях независимости население обратилось к народным знаниям, традициям и ремеслам. В связи с нехваткой техники и средств во многих хозяйствах юга Кыргызстана наблюдалось архаизация ведения хозяйства. Многие традиционные виды хозяйства и ремесла были реанимированы в новых условиях и организованы как производство традиционной одежды, пищи и других товаров.

Ключевые слова: безработные, занятость, демографические группы, адаптация, миграция, причины, мотивы миграции.

The article examines the problems of unemployment, employment of Kyrgyz in the southern regions of Kyrgyzstan and the process of their adaptation to market conditions. In all southern regions of the republic during the transit period, there are jumps in the growth of the number of unemployed. The unemployed, in the first place, are the persons least adapted to the conditions of a market economy, in particular women and young people. Women in the rural areas of the south of Kyrgyzstan are doubly exposed to the hardships of the transformation period in comparison with the inhabitants of urban settlements: first of all, the increase in family responsibilities, because the services of kindergartens and nurseries, and consumer service areas have sharply declined. A large number of released workers fall on the capital of the republic and the Chui oblast. A large number of unemployed population in the southern regions is typical for the structure of the unemployed population of the republic and is historically associated with high natural growth. In difficult economic conditions, after radical reforms in conditions of independence, the population turned to folk knowledge, traditions and crafts. Due to the shortage of machinery and equipment, archaization of farming was observed in many farms in the south of Kyrgyzstan. Many traditional types of economy and crafts were reanimated in the new conditions and organized as the production of traditional clothing, food and other goods.

Key words: unemployed, employment, demographic groups, adaptation, migration, causes, motives of migration.

Кыргызстандын рынок экономикасына өтүүсү массалык жумушсуздукка алып келди. 1991-2000-жылдар аралыгында республикада расмий каттоодон өткөн жумушсуздардын саны 136 адамдан 58 300 адамга чейин өскөн [1].

1996-жылдан 1998-жылга чейинки убакытта республиканын өнүгүүсүнүн негизги экономикалык көрсөткүчтөрү жана калктын кирешеси бир аз болсо да

өскөн. Ички дүң продукциянын көлөмү 1998-жылдын жыйынтыгы боюнча 2,1% ке өскөн. Рынок экономикасынын реформаларын жүргүзүүдө жана орто, майда бизнести колдоо иштеринин жүрүшүндө майда ишкердиктин энчиси ички дүң продукциянын 30% түзүп калган [2].

1991-1998-жылдарда Кыргызстандын бардык түштүк облустарында жумушсуздардын саны өскөн. Айрыкча жумушсуздукка рынок шартына көнүгө албаган аялдар, жаштар биринчилерден болуп кабылгышкан.

Таблица 1

Региондор боюнча жумушсуздардын саны жана жумушсуздуктун деңгээли [3]

Региондор	2000-ж. башында жумушсуздар (миң адам)	2000-ж. жумушсуздуктун деңгээли (% менен)	2009-ж. башында жумушсуздар (миң адам.)	2009-ж. жумушсуздуктун деңгээли (% менен)
Кыргыз Республикасы	54,7	3,0	58,7	3,1
Бишкек шаары	11,3	4	11,4	3,9
Жалал-Абад облусу	11,5	3,6	12,4	3,8
Ысык-Көл облусу	4,8	3,1	4,7	3,0
Нарын облусу	5,1	4,2	6,2	6,0
Ош облусу	12,5	2,3	8,7	1,9
Талас облусу	1,9	2,5	2,1	2,6
Чүй облусу	7,6	2,4	9,3	3,0
Баткен облусу	-	-	4,1	3,0

“Көмүскө жумушсуздук” да эске алынышы шарт, анткени көпчүлүк ишканаларда кызматкерлер өз эсебинен отпусада, көбү толук эмес иш жумасына чыгышкан. №1-таблицанын материалдарынан көрүнүп тургандай, калктын арасында жумушсуздуктун деңгээли түштүк облустарында жогору.

2000-жылы жумушсуздук боюнча пособияны 6,4 миң адам алып, анын базалык көлөмү 250 сомду түзгөн [4].

Өлкөбүздүн аймактарында 3372 мугалим жетишпейт, 2005-жылы 2516 педагог кадрлары даярдалган. Өкүнүчтүүсү көпчүлүк адистер өз кесиби боюнча

айлык акынын төмөндүгүнөн иштешпейт [5]. Ошондуктан Билим берүү жана илим министрлиги “Жаш мугалимдин депозити” деген программаны иштеп чыкты. Жаш кадрлардын арасында конкурс жарыяланган. 2004-жылы конкурстун жеңүүчүлөрү болуп 200 жаш педагогдор табылган. 2005-жылы алардын саны дагы 100 гө көбөйгөн [6].

Кыргызстандын түштүгүндөгү жумушсуздар менен жалпы Кыргызстандын жумушсуздарынын социалдык-демографиялык портрети окшош.

Таблица 2

Кыргыз Республикасынын жумушсуздарынын социалдык-демографиялык портрети (%) [7]

	Баары		Анын ичинде			
	1999	2000	эркектер		аялдар	
	1999	2000	1999	2000	1999	2000
Жумушсуздар – баары, анын ичинде билимдүүлөр:	100	100	100	100	100	100
Жогорку	10,9	9,9	9,4	8,4	12,0	11,1
Атайын орто	23,1	20,6	23,2	18,5	23,0	22,4
Орто	55,7	59,4	56,7	62,8	55,0	56,5
Бүтпөгөн орто	10,3	10,1	10,7	10,3	10,0	10,0

Таблица көрсөткөндөй, жаш жумушсуздардын арасында 18-29 жаштагылар – 37%, 29-40 жаштагылар – 36,1% түзөт. Жумушсуздардын арасында орто билимдүүлөр басымдуулук кылып – 55,7% түзсө, экинчи орунда атайын орто билимдүүлөр турат –

23,1%. Реалдуу экономикага аялдардын катышуусу абдан маанилүү. Өткөөл мезгилде жумуш табууда аялдардын теңсиздиги сакталууда [8].

Көпчүлүк жумушсуздар республиканын борборуна жана Чүй облусуна багытталышкан. Бул жерде

мамлекеттик жана өнөр-жай ишканалары салыштырмалуу көп жайгашкан. Бул аймакка келген мигранттардын көпчүлүгү түштүк облустарынан. Ош, Жалал-Абад, Баткен облустарында калктын табигый өсүүсү жогору болгондуктан, эмгекке жарамдуу жаштагылардын да саны көп [9].

Жумушсуздукту азайтуу үчүн майда бизнести ачууну оңойлотуу, бизнес-инкубаторлорду түзүү, микрокредиттер системасын өнүктүрүү, жаштарды жумушка алып жаткан компанияларга шыкак берүү,

кесиптик билим берүүнү жакшыртуу, кадрларды кайра даярдоонун эффективдүүлүгүн арттыруу зарыл.

Кыргызстандын түштүгүндөгү калктын миграциясынын дагы бир себеби – бул жердин жетишсиздиги.

XX кылымдын 90-жылдары жүргүзүлгөн реформалардын натыйжасында ар бир үй-бүлө өзүнүн энчисине ээ болду. Бул изилдөөнүн алкагында Кыргызстандын түштүгүндөгү фермердик чарбалардын өлчөмү иликтенди.

Таблица 3

Үй чарбаларынын өлчөмү жана аймактар боюнча бөлүнүшү (%) [10].

Регион	0 га	0< га<2	2<га<5	5<га<12	12 га <	Баары
Баары	4	81	12	2	0,5	100
Түндүк	6	73	18	3	0,6	100
Түштүк	3	87	8	1	0,5	100

Көпчүлүк фермерлер жерди өзүлөрү иштете баштады. Түштүктөгү үй чарбаларында түндүккө салыштырмалуу адамдын саны көп.

Бирок жерди иштетүүгө үй-бүлөдөн 1-2 эле адам катышат, калгандары миграцияда башка мамлекеттерде иштешет. Алар жөнөткөн акчага чарбаны иштетүүгө башка адамдар чакырылат.

Чарбаны жүргүзүүгө көп каражат жана физикалык күч сарпталат, бирок киреше аз түшкөндүктөн кийинки учурларда фермерлер пахта, тамеки сыяктуу техникалык өсүмдүктөрдү өстүрбөй калышты. Анын ордуна дан өсүмдүктөрү жана тоют өсүмдүктөрү көп эгилип, түштүк облустарында мал багуу активдешти. Күрдөөлдүү экономикалык реформалар, рынок шартына өтүү мурдагы көнүмүш чарба жүргүзүүдөгү, үй-бүлөлүк турмуштагы өзгөрүүлөргө алып келди [11].

Адамдар кайсы доордо жашабаасын өз турмушун жакшыртууга дайыма умтулушат. Биздин этносологиялык изилдөөбүздө ар бир экинчи суралган адам тынымсыз аракет кылуу менен өз жашоо деңгээлин көтөрүүгө болот деп ишенишкен. Респонденттердин бештен бир бөлүгү билим деңгээлин жогорулатуу, кесибин өзгөртүү аркылуу жашоосун жакшыртууга умтулушат. Анкетага жооп берген көпчүлүк жаштар башка мамлекетке барып иштеп келип бат эле бутка туруп кетүүнү каалагандыктарын билдиришти. Башка жакка кетүүнү каалагандардын көпчүлүгү 16-20 жаштагылар экендигин биздин материалдарыбыз көрсөттү.

Негизинен сыртка эмгек миграциясы кыргыз жаштарынын рынок шартына адаптациялануусунун өзгөчөлүгү болуп калды. Алар башка кошуна этностордон айырмаланып, майда ишкерликтен түшкөн пайданы чогултуп, ишкерлигин кеңейткенге караганда, тез аранын ичинде алыскы өлкөлөрдөн көп акча таап келүүнү каалашат. Мигранттар айрыкча Россиядагы эмгек акынын жогору деңгээлинен жана рубль менен сомдун айырмасынан пайда таап келишти.

Кийинки учурда рубльдун курсунун төмөндөшү мигранттардын кирешелерин азайтты [12].

Жалпысынан алганда Кыргызстандын туштүгүндө жашаган калктын социалдык-экономикалык абалы жана жашоо деңгээли республикалык деңгээлден төмөн. Миграциянын дагы бир себеби жер жана суу маселелери болуп эсептелет.

Экономикалык кыйынчылыктарга карабастан кыргыздар жаңы экономикалык шарттарга тездик менен ыңгайлашууда. Калктын социалдык структурасында чоң өзгөрүүлөр жүрүүдө. Миграция жаңы рынок шартына адаптациялануунун өзгөчөлүгүнө айланды.

Рынок шартына өтүүдө экономикалык кыйынчылыктар айыл-чарбасынын архаизациялануусуна, мурдагы ата-бабалар колдонгон ыкмаларды колдонууга, бабалар жүргүзгөн чарбаны, кол өнөрчүлүктү жандандырууга алып келди. Багбанчылык, майда жандыктарды багуу, кол өнөрчүлүктүн салттуу түрлөрүн өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүк түзүлдү. Салттуу тамак-аш, кийим-кече өндүрүштүк формада уюштурулуп, өз ээлерине киреше алып келе баштады. Жеке ишкерликтин салттуу кол өнөрчүлүк менен байланышкан түрлөрү рынок шартында кайрадан жанданып, экономикалык турмушубузда белгилүү ролду ойной баштады.

Адабияттар:

1. Социально-экономическое развитие Кыргызской Республики 1994-1998 гг. [Текст]: годовая публ. - Бишкек: Нацстаткомитет, 1999. - С. 35.
2. Социально-экономическое развитие Кыргызской Республики 1994-1998 гг. [Текст]: годовая публ. - Бишкек: Нацстаткомитет, 1999. - С. 9.
3. Данные Госдепартамента занятости населения при Министерстве труда и социальной защиты Кыргызской Республики за 1996-2000 гг. [Текст]. - Б., 2001. - С. 45.

4. Данные Госдепартамента занятости населения при Министерстве труда и социальной защиты Кыргызской Республики за 1996-2000 гг. [Текст]. - Б., 2001. - С.79.
5. Ош областынын губернатору Карашевдин интервьюсу [Текст] // Агым. - 2008. - 24-апрель. - 6-б; Жаштар. Жумушсуздук. Келечек [Текст] // Жаны кылым. - 2006. - 17-март. - 7-б.
6. Орлова Т. Грантовая помощь [Текст] / Т. Орлова // МСН. - 2005. - 13 декабрь. - С.9.
7. Демографический ежегодник Кыргызской Республики [Текст]. - Бишкек: Нацстаткомитет, 2008. - С. 67.
8. Аялдар гендердик тенчиликке жетеби? [Текст] // Жаны кылым. - 2005. - 25-сентябрь. - 14-б.
9. Отчеты Государственного департамента занятости населения при Министерстве труда и социальной защиты Кыргызской Республики за 1996-2000 гг. [Текст]. - Бишкек: Б.и., 2001. - С. 65.
10. Население Кыргызстана [Текст]. - Б.: Нацстаткомитет, 2004. - С. 37.
11. Международная кризисная группа: В трудовой миграции заинтересованы и простые люди, и радикалы, и правительства [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.fergana.ru>. - Загл. с экрана.
12. Кыргызская Республика: Оценка бедности [Текст]. -Б., 2007. -Т.1. - 128 с.

Рецензент: д.и.н., профессор Асанканов А.А.
